

Dr. Skirmantas BIKELIS

Lietuvos teisės instituto Baudžiamosios justicijos tyrimų skyriaus

vyriausiasis mokslo darbuotojas

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius

Tel. (8 5) 210 16 69

El. p. *skirmantas.bikelis@teise.org*

KARDOMOSIOS PRIEMONĖS – UŽSTATO – REGULIAVIMO IR TAIKymo VERTYBINĖS IR PRAKTINĖS DILEMOS

Straipsnyje pristatomas vienas iš tarptautiniame moksliniame kardomųjų priemonių reguliavimo ir taikymo Europoje tyrime DETOUR nagrinėtų aspektų – užstato vertybinės ir praktinės dilemos¹. Kaip parodė tarptautinis tyrimas, šios dilemos yra universalios ir jų sprendiniai aktualūs baudžiamojo proceso praktikams visoje Europoje. Straipsnyje gilinamasi, kodėl ši, daugelio praktikų labai perspektyvia laikoma, kardomoji priemonė neturi taikymo tradicijos kontinentinėje Europoje, taip pat ir Lietuvoje. Mėginama atsakyti į fundamentalius vertybinius kritinius užstato taikymo argumentus. Taip pat atkreipiamas dėmesys į teisinio reguliavimo trūkumus, kurie riboja efektyvų užstato taikymą siekiant užtikrinti nuosprendžių, kuriais paskirtos baudos, įvykdymą, bei modernią, pragmatinę, bet labai diskutuotiną praktiką Lietuvoje, kuria mėginama spręsti šią labai aktualią problemą. Straipsnyje pateikiami siūlymai, kaip, reguliuojant ir taikant užstatą, subalansuoti vertybinius, teisinius ir praktinius argumentus.

ĮVADAS²

Švelnesnių nei suėmimas kardomųjų priemonių reguliavimo ir taikymo klausimas ligi

¹ Projektą DETOUR iš dalies finansavo Europos Komisija. Projekto internetinė svetainė <<http://www.irks.at/detour/>>.

² Dėkoju mano bendradarbiams projekte DETOUR, ypač Virgilijui Pajaujui už bendrą darbą atliekant lietuviškąją tyrimo dalį, taip pat Anai Kozlovskajai, Agnei Lotužytei, Monikai Naujalei, Kotrynai Raulinaitytei ir Skirmantei Sakalauskaitei už pagalbą transkribuojant interviu, taip pat Veronikai Reidinger (Institut für Rechts- und Kriminalsoziologie (IRKS), Viena, Austrija) ir Alexiai Jonckheere (Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC), Briuselis, Belgija) už vertingus Austrijos ir Belgijos teisinio užstato reguliavimo paaiškinimus.

šiol buvo labai nedaug nagrinėtas tiek nacionalinėje, tiek kitų Europos šalių mokslinėje literatūroje. Daugiau dėmesio sulaukė griežčiausios kardomosios priemonės – suėmimo – taikymo problematika, dažniausiai ieškant, kaip išvengti pernelyg plataus šios priemonės taikymo³. Vis dėlto, norint gerai suvokti griežčiausios kardomosios priemonės taikymo (mažinimo) perspektyvas, svarbu iširti ir kitų kardomųjų priemonių taikymo potencialą. Iš konstitucinio asmens laisvės apsaugos imperatyvo išplaukia, kad suėmimas yra kraštutinė priemonė. Jis taikytinas tik tuomet, kai švelnesnės kardomosios priemonės yra nepakankamos (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 122 straipsnio 7 d.). Švelnesnių nei suėmimas kardomųjų priemonių efektyvumas, įvairūs jų taikymo socialiniai ir procesiniai aspektai gali turėti didelę reikšmę sprendžiant, ar tikrai nėra kito realaus pasirinkimo kaip taikyti kraštutinę priemonę – suėmimą. Pažymėtina, kad šių kardomųjų priemonių problematika neapsiriboja vien santykio su suėmimu kontekstu. Šios priemonės ne taip drastiškai kaip suėmimas, bet vis dėlto labai reikšmingai riboja įtariamąjį, kaltinamąjį, nuteistąjį, o kartais ir trečiųjų asmenų teises. Tad švelnesnių nei suėmimas kardomųjų priemonių taikymo pagrįstumas ir proporcingumas taip pat yra dėmesio verta problema.

2016–2017 metais Lietuvos teisės instituto mokslininkai kartu su partneriais iš Airijos, Austrijos, Belgijos, Nyderlandų, Rumunijos ir Vokietijos atliko mokslinį tyrimą „Link suėmimo kaip kraštutinės priemonės (DETOUR)“, kuriame daug dėmesio buvo skirta švelnesnių nei suėmimas kardomųjų priemonių reguliavimo ir taikymo problematikai. Šio mokslinio tyrimo metodologijoje svarbią vietą užėmė praktiškų (teisėjų, prokurorų, advokatų) patirčių tyrimas panaudojant ekspertinių interviu metodą⁴. Taip pat buvo surengti trys tarptautiniai seminarai bei baigiamoji

³ Fair-trials project. A Measure of Last Resort? The practice of pre-trial detention decision making in the EU. The report, 2016; *Liutkevičius K.* (ats. red.) Suėmimo taikymas Lietuvoje, tyrimo ataskaita. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Eugrimas, 2015; *Nevera A.* Imposition And Extension Of Detention: Standards Of The European Court Of Human Rights And Lithuanias Practice // *Administrativa un kriminala justicija*, 2013, 3(64); *Širvinskienė A.* Pre-Trial Detention: Police, prosecutors' and investigating judges' perspective. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013; *Liutkevičius K.* Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2012; *Bikelis S.* (ed.). Suėmimo skyrimo ir taikymo pagrįstumas Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2009; *Morgenstern C.* (ed.) *et al.* Pre-trial Detention in the European Union: An Analysis of Minimum Standards in Pre-trial Detention and the Grounds for Regular Review in the Member States of the EU. Tilburg/Greifswald: Wolf Legal Publishers, 2009; *Jurka R., Gušauskienė M.* Suėmimo atitikties *ultimum remedium* principui diskusiniai klausimai // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 2(64).

⁴ Kiekvienos valstybės – projekto dalyvės mokslininkai atliko apytiksliai po 35 interviu su praktikais. Lietuvoje buvo paimti interviu iš 18 prokurorų (15 apylinkės, 3 apygardos), 15 teisėjų (13 apylinkės ir du apygardos), 4 advokatų (vienas iš jų – išimtinai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos paslaugas teikiantis advokatas). Apklausų geografija apėmė tiek apygardų centrus (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys), tiek mažesnes apylinkes (Radviliškis, Anykščiai, Utena).

konferencija, kur kartu su mokslininkais dalyvavo ir diskutavo tyrimo partnerių valstybių praktikai. Tiek interviu, tiek moksliniai-praktiniai renginiai leido prisiliesti prie dokumentuose neišvelgiamų kardomųjų priemonių taikymo aspektų, gauti vertingų praktikų įžvalgų ir vertinimų.

Šiame straipsnyje pristatoma dalis šio tyrimo rezultatų – svarbesni probleminiai vienos iš švelnesnių už suėmimą kardomosios priemonės – užstato – reguliavimo ir taikymo aspektai. Straipsnis susideda iš dviejų dalių, skirtų jo tiriamiems klausimams išnagrinėti. Pirmojoje dalyje nagrinėjamas klausimas, kiek yra svarūs prieš užstatą nukreipti vertybiniai kritiniai argumentai. Antrojoje aptariami du skirtingi keliai užstatu užtikrinti nuosprendžio, kuriuo paskirta bauda, vykdymą. Aptariami vienam iš šių kelių (užstato sulaikymo iki tam tikro momento) kliudantys reguliavimo trūkumai ir vertinamas kito praktikoje taikomo kelio (reikalavimo užstato davėjui perleisti užstato lėšas valstybei kaip įmoką baudai padengti) pagrįstumas.

I. UŽSTATO KELIAMOS VERTYBINĖS DILEMOS

Vienas užstato paradoksų yra tai, kad ši kardomoji priemonė praktikų dažnai vertinama labai palankiai, tačiau taikoma – retai. Interviu su Lietuvos praktikais metu užstatas buvo apibūdinamas kaip „perspektyviausia kardomoji priemonė“, „efektyviausia alternatyva suėmimui“ ir pan., ir tai sudarė kontrastą skeptiškiems intensyvios priežiūros ir ypač namų arešto vertinimams (tiek procesinių tikslų pasiekimo, tiek ir organizacine prasme). Iliustratyvi vieno mūsų kalbinto advokato patirtis teisme ginčijant prokurorų prašymus skirti ar pratęsti suėmimą įtariamiesiems (turintiems lėšų užstatui): „Dažniausiai pradedame nuo užstato, nes jis yra vienintelė priemonė, kai galime parodyti iniciatyvą, be to, tik į jį teismai daugiau mažiau dar kreipia dėmesį. Nes, tarkime, suėmimo pakeitimo į namų areštą argumentai yra dirbtiniai, nėra tokių rimtų argumentų, į kuriuos teismas galėtų įsiklausyti, kai prašoma paskirti namų areštą, intensyvią priežiūrą ar pan. Tai užstatas yra vienintelis realus dalykas, kur tu gali parodyti realią iniciatyvą, kad tu tikrai kažką darysi ta linkme.“⁵

Tačiau kartu didžioji dalis praktikų (ypač dirbančių rajonuose ir / ar su bylomis dėl labiausiai paplitusių nusikalstamų veikų, kurios nepatenka į „baltųjų apykaklių“ nusikaltimų⁶ ar kontrabandos bei neteisėtos apyvartos akcizinėmis prekėmis⁷ kategorijas) pripažino, kad taikyti užstatą tenka retai. Kai kurie respondentai teigė, kad yra taikę užstatą vos porą kartų per visą savo praktinę karjerą, o vienam respondentų užstato

⁵ Interviu A1.

⁶ Finansiniai, ekonominiai, intelektualieji turtiniai (sukčiavimas), korupciniai nusikaltimai.

⁷ Ypač kai įtariamieji yra užsienio (daugiausia Rusijos, Baltarusijos) piliečiai.

neteko taikyti per visus 24 jo darbo prokuratūroje metus. Kad užstatas Lietuvoje yra retai taikoma priemonė, galime matyti ir iš Ryšių ir informatikos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pateikiamų statistinių duomenų.

1 lentelė. Asmenys, kuriems ikiteisminio tyrimo metu buvo taikytos kardomosios priemonės⁸

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Suėmimas	1920	1792	1869	1734	1642	1202	560
Intensyvi priežiūra	Priemonė pradėta taikyti praktikoje tik 2016 pavasarį						
Namų areštas	37	39	44	38	28	39	25
Įpareigojimas gyventi skyrium	13	75	1362	882	683	617	348
Užstatas	119	118	127	139	162	154	102
Įtariamųjų, kuriems taikytas užstatas, dalis, proc.	0,49	0,48	0,44	0,45	0,53	0,57	0,62
Dokumentų paėmimas	1383	1344	1322	1344	1362	1150	624
Registracija policijoje	3072	2993	2930	3127	3257	2348	1009
Pasižadėjimas neišvykti	12032	12798	14951	17586	18126	16265	7523
Iš viso įtariamųjų	24496	24332	29086	30785	30685	26860	16344

Panaši užstato taikymo situacija yra ir kitose kontinentinės Europos valstybėse. Pavyzdžiui, Nyderlandų mokslininkai, tyrę kardomųjų priemonių taikymo praktiką, neaptiko nė vieno atvejo, kai būtų buvęs taikytas užstatas: „Teisėjai nėra linkę taikyti užstato. Kai kurie kalbinti teisėjai nurodė, kad jie nėra susipažinę su šia kardomąja priemone ir tuo, kaip ji galėtų būti taikoma. Kiti nenorą taikyti užstatą grindė nuogąstavimu, kad ši priemonė gali diskriminuoti įtariamuosius dėl jų socialinės padėties, kai, nepaisant galimybės atsižvelgti į įtariamojo turtinę padėtį, vis dėlto susidarytų situacijų, kad kai kurie įtariamieji negalėtų būti paleisti iš suėmimo vien dėl jų prastos turtinės padėties, o kiti, turintys lėšų, galėtų „išsipirkti“ laisvę.“⁹ Vokietijoje ši priemonė taip pat taikoma itin retai: „Itin ribotas užstato taikymas sietinas su tuo, kad ši priemonė dažnai matoma kaip tam tikra privilegija turtingiesiems. Praktikai dėl to

⁸ Parengta pagal www.ird.lt skelbiamas ataskaitas „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (Forma 30-ITĮ)“, 16 p. Asmeniui buvo taikyta kardomoji priemonė. Statistiniai duomenys parengti pagal statistines korteles, kurias prokurorai užpildo pabaigę ikiteisminį tyrimą. Šie statistiniai duomenys leidžia susidaryti bendrą įspūdį, bet, manytina, jie vertintini su tam tikra rezervacija. Ypač rezervuotai vertintina švelniausių kardomųjų priemonių taikymo statistika, kuri gali būti kruopščiai nefiksuoama dėl sąlygiškai nedidelio jų reikšmingumo. Nemažai kalbintų praktikų tikino, kad labai retos situacijos, kai įtariamiesiems netaikomos jokios kardomosios priemonės, bent jau pačios švelniausios, o VRM pateikiama statistika rodo, kad neva tai gan dažnas atvejis.

⁹ *Crijns J., Leeuw B. & Wermink H.* Pre-trial detention in the Netherlands: legal principles versus practical reality. Tyrimo ataskaita, 2016, p. 37. Taip pat žr. *Boone M., Jacobs P., Lindeman J.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Netherlands, tarpinė tyrimo ataskaita, Utrecht, 2016, p. 24. Prieiga per internetą: <http://www.irks.at/detour/publications.html>.

dažnai apgailėstauja.¹⁰ Apibendrinami DETOUR tyrimo rezultatus, belgų mokslininkai Alexia Jonckheere ir Eric Maes teigė, kad užstatas yra palankiai vertinamas ir plačiai taikomas Airijoje, tačiau kontinentinėje Europoje jo taikymas yra itin retas. Užstatą taikyti vengiama tiek vertybiniu pagrindu (teigiama, kad laisvė ir saugumas neturi būti perkama, taip pat keliamas asmenų lygybės klausimas, esą įtariamųjų teisių (labai radikalaus) ribojimo klausimai neturėtų būti sprendžiami atsižvelgiant į jų mokumą), tiek abejojant dėl užstato efektyvumo užkardant įtariamojo pabėgimą, taip pat ir dėl neretai kylančių įtarimų, kad užstatas gali būti mokamas iš nelegaliai įgytų lėšų¹¹. Airijoje tarp praktikų vyrauja visiškai kitokia požiūrio į užstatą tradicija ir beveik nepasitaiko, kad, taikant švelnesnes nei suėmimas priemonės įtariamajam¹², kartu su kitais įpareigojimais nebūtų taikomas ir vienokio ar kitokio dydžio finansinis užstatas (išankstinės įmokos arba prievolės forma)¹³. Kaip minėta, Lietuvoje mūsų apklausti praktikai užstatą vertino labai palankiai. Jo retas taikymas buvo aiškinamas visų pirma nuo pareigūnų nepriklausančiais veiksniais – viena, prasta daugelio įtariamųjų (ir jų artimųjų) socialine padėtimi, dėl kurios jie neturėtų galimybės sumokėti reikalaujamo dydžio užstato, ir, antra, tuo, kad daugelis įtariamųjų (ir jų artimųjų), net ir turėdami lėšų, racionalaus ekonominio mąstymo vedami, nesutiktų susimokėti užstato (ir taip lėšas išaldyti kartais gan ilgam laikotarpiui bei rizikuoti jų netekti), nebent būtų akivaizdi suėmimo grėsmė. Tiesa, teko išgirsti gynėjų nuomonių, kad tam tikro skepsio esama iš teisėjų pusės ir užstatas taikomas rečiau nei galėtų būti tokiose bylose, kuriose suimti įtariamieji ar tie, kuriuos prašoma suimti, yra pajėgūs susimokėti ir kuriose gynyba siūlo nemažas užstato sumas. „Kodėl užstatų skiriama mažai? Gal tokia tradicija.“¹⁴ Svarstyтина, kad, ypač narkotikų platinimo dideliais kiekiais bylose, skepsis dėl užstato taikymo gali kilti ir dėl abejonių užstatui sumokėti

¹⁰ *Morgenstern Ch., Kromrey H.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Germany, tarpinė tyrimo ataskaita, Greifswald, 2016, p. 38. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.

¹¹ *Jonckheere A., Maes E.* Dilemmas of alternatives to pre-trial detention. Presentation, the final conference of the DETOUR Project, 2017.11.09, Vienna.

¹² Pažymėtina, kad suėmimas Airijoje tradiciškai taikomas itin retai. Remdamasi Europos Tarybos pateikiama statistika SPACE I (2015.5), Ch. Morgenstern pranešime „Pre-trial detention - European Dimensions“ (Vienna, 2017) nurodė, kad Airijoje suimtųjų rodiklis buvo 13 suimtųjų 100 000 gyventojų, Europos Tarybai priklausančių valstybių mediana buvo 23 suimtieji 100 000 gyventojų, Lietuvoje šis rodiklis buvo 35 suimtieji 100 000 gyventojų.

¹³ *Perry D., Rogan M.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Ireland, tarpinė tyrimo ataskaita, 2016, p. 15. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.

¹⁴ Interviu A1.

siūlomų lėšų kilmės teisėtumu. Toks argumentas, kaip bus parodyta toliau straipsnyje, rimtai vertinamas kitose Europos valstybėse. Tiesa, norint atsakyti, kiek jis svarus Lietuvos praktikoje, reikėtų atlikti platesnį tyrimą.

Žvelgiant iš praktinių pareigūno ir valstybės pozicijų, užstato privalumai yra aki-vaizdūs – šios priemonės administravimas nereikalauja didelių darbo, laiko ir finansinių bei techninių sąnaudų (skirtingai nuo intensyvios priežiūros, namų arešto, netgi periodinės registracijos policijoje), o jos sąlygų pažeidimas, skirtingai nuo visų kitų kardomųjų priemonių, gali turėti netgi tam tikrą pozityvų rezultatą valstybei (tuo pat metu gan skausmingą įtariamajam) – užstatas (kartais labai solidžios sumos) patenka į valstybės biudžetą. Dar daugiau, užstatas gali padėti spręsti kitomis priemonėmis beveik neišsprendžiamą baudų išieškojimo iš užsieniečių nuteistųjų ir galbūt žalos atlyginimo nukentėjusiesiems problemas. Įtariamajam užstatas gali leisti išvengti jo laisvės ribojimų. Tiesa, laisvės kaina įtariamajam (ar jo artimiesiems, bendrininkams) yra didelė. Reikia turėti solidžią sumą laisvų pinigų, kurią gali tekti laikyti „išaldytą“ ligi pat proceso pabaigos (o tai kartais labai ilgas laikotarpis) ir toleruoti riziką jų netekti dėl galimo užstato sąlygų pažeidimo ar tam tikrais atvejais dėl užstato nukreipimo sumokėti baudą. Taigi, tai anaip tol nėra švelni kardomoji priemonė.

Ar platesnis užstato taikymas (airiškoji tradicija) turėtų būti siekiamybė? Ar, priešingai, užstatas turėtų būti taikomas nuosaikiai?

Reikėtų apsibrėžti, ar kalbame apie platesnį užstato taikymą vietoj griežtesnių kardomųjų priemonių, ar vietoj (ar šalia) švelnesniųjų. Pastarasis variantas būtų gan praktiškas valstybės institucijų požiūriu (tiek organizaciniu, tiek efektyvesnio kardomosios priemonės sąlygų kontrolės požiūriu), bet sunkintų įtariamųjų padėtį. Labai tikėtina, kad šiai kryptiai kelią užkirstų patys įtariamieji paprasčiausiai atsisakydami mokėti užstatą¹⁵.

Ar turėtų būti užstatas dažniau taikomas vietoj suėmimo, intensyvios priežiūros, namų arešto? Jeigu tik nėra procesinės būtinybės taikyti griežtesnių priemonių, be abejo, turi būti taikomos švelnesniosios. Bet ar būtent užstatas? Gal prioritetas turėtų būti teikiamas kitoms švelnesnėms kardomosioms priemonėms (arba netgi netaikoma jokių kardomųjų priemonių)? Praktiniai užstato privalumai jau buvo minėti. Bet šiame straipsnyje buvo minėti ir kontinentinėje Europoje išsakomi bei

¹⁵ Tiesa, individualiais atvejais įtariamajam gali būti priimtinau sumokėti užstatą nei patirti švelnesnių kardomųjų priemonių apribojimus, pvz., vienas kalbintų advokatų pateikė pavyzdį, kai įtariamasis – daug keliaujantis verslininkas pateikė prašymą įpareigojimą neišvykti pakeisti užstatu. Jei būtų siūlomos palyginus nedidelės užstato sumos, galbūt daliai įtariamųjų užstatas būtų labiau priimtinas nei gan varginanti pareiga registruotis policijoje. Bet vėlgi svarbu, kad užstatas, kaip ir kitos, nors ir švelnios, kardomosios priemonės nebūtų taikomos pernelyg plačiai, kai iš esmės jokių kardomųjų priemonių būtinybės nėra (remiantis ydinga teze, kad „kiekvienam įtariamajam būtina paskirti kokią nors kardomąją priemonę“).

rimtai vertinami vertybiniai kontrargumentai užstato taikymui. Kiek jie yra svarūs?

Visų pirma paminėtinas argumentas, kad užstatas privilegijuoja geresnės socialinės padėties įtariamuosius. Manytina, tai yra faktas, kurio ginčyti nėra daug pagrindo. Pakanka prisiminti, kad gana didelė užstato suma gali įtikinti teisėją paleisti suimtąjį iš suėmimo, o nesugebėjimas surinkti reikalaujamos sumos gali būti motyvas priimti nepalankų įtariamajam sprendimą.

Užstato diskriminuojamasis pobūdis dėl asmens turtinės padėties švelninamas derinant užstato dydį su įtariamojo ar užstato davėjo finansinėmis galimybėmis. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) savo praktikoje yra pabrėžęs būtinybę sprendžiant dėl užstato skyrimo (ir jo dydžio) įvertinti įtariamojo turtinę padėtį: „Teismas primena, kad pagal susiklosčiusią Teismo praktiką, užstato dydis turi būti vertinamas atsižvelgiant į asmens turtinę padėtį <...> kitaip tariant, įvertinant, kiek užstato praradimo perspektyva, jei asmuo neatvyktų į procesą, gali veikti kaip pakankamai atgrasanti ir atimanti norą bėgti <...> sprendimas dėl užstato dydžio turi būti tinkamai pagrįstas. Tai, kad nacionaliniai teismai netyrė ir nevertino įtariamojo finansinių galimybių sumokėti užstatą, buvo priežastis nustatyti Konvencijos pažeidimą sprendimu *Tošev prieš Bulgariją* (Nr. 56308/00, §§ 68 et seq., 2006 m. rugpjūčio 10 d.).“¹⁶ Pareigą įvertinti įtariamojo turtinę padėtį numato ir Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 133 straipsnio 2 dalis. Kita vertus, užstato dydžio derinimas su įtariamojo finansinėmis galimybėmis turi ribas. Visų pirma derinimo klausimas net nekyla, jei įtariamojo (teisėtų) pajamų vos užtenka ar netgi neužtenka jam ar jai pragyventi, o santaupų jis ar ji neturi ir savo aplinkoje neturi asmenų, galinčių ir norinčių prisiimti tokio pobūdžio finansinį įsipareigojimą. Antra, užstato dydį lemia ne vien įtariamojo turtinė padėtis, bet ir kitos aplinkybės. Kaip buvo užsiminta cituotame EŽTT sprendime, turi būti įvertintos aplinkybės, galinčios paskatinti įtariamąjį trukdyti procesui, ir koks užstato dydis galėtų jas atsverti, dėl ko ir ši priemonė turėtų pakankamą atgrasomąjį poveikį¹⁷. Jeigu asmuo turi laisvų lėšų, bet jų nepakanka sumokėti reikalaujamo dydžio užstatą, vėlgi akivaizdu, kad asmuo užstato teikiamais privalumais pasinaudoti negalės.

Užstato diskriminacinis aspektas iš esmės išnyktų, jei asmenims, kurie neturi lėšų sumokėti užstatą, būtų taikomos kitos, palyginti švelnios kardomosios priemonės¹⁸.

¹⁶ EŽTT Didžiosios kolegijos 2010 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Mangouras prieš Ispaniją*, pareiškimo Nr. 12050/04.

¹⁷ Lietuvos įstatymų leidėjas BPK 133 str. 2 dalyje išreiškia panašią mintį, nors ją formuluoja kitaip: užstato dydį nustato šią kardomąją priemonę skiriantis pareigūnas ar teismas, atsižvelgdamas į nusiikalstamą veiką, įtariamajam gresiančios bausmės dydį, įtariamojo ir užstato davėjo turtinę padėtį bei jų asmenybes.

¹⁸ Analogiška nuomonė buvo išsakyta diskutuojant dėl užstato priimtimumo ir jo diskriminacinio pobūdžio

Tačiau, kaip jau buvo minėta, nereti atvejai, kai situacijose, kuriose rimtai svarstoma suėmimo galimybė, švelnesnės nei užstato kardomosios priemonės vertinamos gan skeptiškai.

Kita vertybinio pobūdžio dilema, dėl kurios kontinentinių Europos valstybių teisininkai rezervuoti žvelgia į užstatą, yra abejonės dėl lėšų, mokėtinų kaip užstato, kilmės. Austrijos baudžiamojo proceso kodekso 180 straipsnio 3 dalyje netgi yra speciali nuostata, kuri įpareigoja teisimą, kilus konkrečiomis aplinkybėmis pagrįstų įtarimų, kad siūlomas užstato gali būti iš įtariamojo padarytos nusikalstamos veikos gautos lėšos, užstatą priimti tik ištyrus įtarimą keliančių lėšų kilmę ir išsklaidžius kilusius įtarimus dėl nusikalstamos jų kilmės¹⁹. Mūsų kalbinti Lietuvos prokurorai pasidalijo asmeninėmis išvalgomis, kad neretai kaip užstato mokamų lėšų šaltinių teisėtumas kelia tam tikrų abejonių²⁰. Visų pirma turimos omenyje bylų kategorijos, kuriose užstato yra bene plačiausiai taikomas – cigarečių kontrabandos ar (ir) neteisėto disponavimo akcizinėmis prekėmis bylos, kuriose įtariamieji yra didelės vertės kontrabandinio krovinio vairuotojai – Rusijos ar Baltarusijos piliečiai. Gan tipiška, kad įtariamasis tokiose bylose yra vairuotojas, už palyginti nedidelį organizatorių mokamą atlygį kontrabandos schemeje atliekantis tik techninę – logistinę funkciją. Vairuotojo turtinė padėtis ir socialiniai įgūdžiai bei ryšiai būna aiškiai nepakankami tam, kad jis galėtų savarankiškai suorganizuoti ir įgyvendinti didelės vertės cigarečių kontrabandą. Tačiau baudžiamosiose bylose įtariamieji paprastai duoda parodymus, kad jie neva nusikaltimą padarę vieni patys, cigaretes išsigiję iš savo lėšų. Taip „dengiamas“ nusikaltimo organizatorius, o savo ruožtu tokie įtariamieji sulaukia itin kvalifikuotų ir trečiųjų asmenų brangiai mokamų advokatų pagalbos, be to, tretieji asmenys sumoka nemažas užstato sumas²¹. Kai kuriais atvejais galima stipriai įtarti, kad šiuose mokėjimuose tiesiogiai ar netiesiogiai figūruoja iš cigare-

Belgijos Parlamento debatuose, svarstant Suėmimo įstatymo projektą, vėliau priimtą 1990 metais. Žr. Sénat de Belgique, *Projet de loi relatif à la détention préventive*, Rapport fait au nom de la commission Justice, 658-2 (1988-1989), 5 June 1990, p. 111; pagal *Deblock M., Hovine M., Jonckheere A., Maes E. DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Belgium*, tarpinė tyrimo ataskaita, Brussels, 2016, p. 40.

¹⁹ Austrijos baudžiamojo proceso kodeksas // *Strafprozeßordnung 1975 (StPO)*, StF: BGBl. Nr. 631/1975 (WV), prieiga per internetą: <<https://www.jusline.at/gesetz/stpo>>. Kadangi sprendimas dėl kardomosios priemonės turi būti priimamas operatyviai, o kruopštūs lėšų kilmės tyrimai užima daug laiko ir juose sėkmingo rezultato tikėtis dažnai sudėtinga, toks reikalavimas stipriai riboja užstato taikymo galimybes.

²⁰ Interviu P3.

²¹ Plačiau *Bikelis S., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickėnienė I., Venkevičienė J.* Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinio ir kontrolės priemonių analizė. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2017, p. 53, 65, 162.

čių kontrabandos gaunamos lėšos, nors naivoka būtų manyti, kad užstatą be jokių tarpininkų mokėtų pats organizatorius ir, be to, panaudodamas aiškiai nusikalstamu būdu gautas pajamas. Dažnai užstato davėjai yra legaliai veikiančių transporto įmonių savininkai, kuriems būtų nesunku pagrįsti tokių sumų (5–8 tūkst. EUR), kokios skiriamos kaip užstatas kontrabandos vairuotojų bylose, teisėtumą. Gal kiek daugiau galimybių rimčiau pagrįsti abejones dėl užstatui mokamų lėšų kilmės būtų tuomet, jei užstato davėjas neužsiimtų jokia pelninga teisėta veikla. Neišsiplečiant prie užstatui naudojamų lėšų kilmės įrodinėjimo dalykų, reiktų pabrėžti principinį klausimą – ar apskritai priimtina situacija, kad užstatas būtų priimamas, nors jį skiriantis prokuroras ar teisėjas stipriai abejotų lėšų kilme. Šio klausimo tęsinys būtų – ar priimtina, jei nuosprendžiu paskirta sankcija – bauda, būtų mokama iš abejotinos kilmės lėšų?²² Šių klausimų sąsajumą paryškina ir aktualus praktinis aspektas – praktika yra pasukusi tokia linkme, kad užstatas iš tiesų neretai panaudojamas (didžiąjai) daliai baudos padengti.

Sveriant argumentus už ir prieš užstatą, galima pastebėti, kad dilemą sudaro ne tik vertybiniai argumentai prieš praktinius, bet kyla ir skirtingų vertybių balanso ir prioriteto klausimų, taip pat savotiškai susiduria idealistinis ir realistinis požiūriai.

Kalbant apie įtartinos užstato kilmės atvejus, idealistinis scenarijus būtų, jei, pareigūnui kilus įtarimų dėl įmokų kilmės teisėtumo ir atsisakius priimti užstatą, įtariamasis rastų kitų užstato davėjų, arba užstatas būtų sumokėtas iš įtarimų nekeliančių šaltinių (o įtarimų sukėlusią lėšų kilmę būtų ištiriama ir, įtarimams pasitvirtinus, jos konfiskuojamos ar bent apmokestinamos). Bet tokio scenarijaus tikėtis dažnai būtų naivu. Labiau tikėtina, kad, atmetus įtartinos kilmės įmoką, iš viso nebūtų mokamas užstatas (o įtartinų lėšų kilmė taip ir nebūtų ištirta). Turint galvoje baudų sumokėjimo užtikrinimo užstatu praktiką, atmetant įtartinos kilmės užstatą, dažnu atveju (ypač kai įtariamieji užsienio piliečiai) kartu būtų palaidojamos viltys išieškoti paskirtą baudą. Taip pat būtų praleidžiama galimybė paimti dalį nusikalstamu būdu uždirbtų lėšų iš jomis disponuojančių asmenų. Taigi siekis, kad iš neteisės nekiltų teisė (kad neteisėtomis lėšomis nebūtų vykdomos prievolės valstybei), gali užkirsti kelią padaryti nors kokį realų poveikį nusikalstamomis lėšomis disponuojantiems asmenims. Kiek toks poveikis reikšmingas, žinoma, labai priklausytų nuo užstato ir gresiančios baudos dydžio. Kažin ar, pavyzdžiui, valstybės į baudą įskaityta 6000 EUR užstato suma būtų reikšmingas poveikis stambios kontrabandos ar stambios narkotinių medžiagų prekybos organizatoriams.

Svarstant vertybinius principinio pobūdžio kontrargumentus užstato taikymui, svarbu įvertinti pasekmes, kurių kiltų jiems pripažinus pirmenybę tokiose situacijose,

²² Tiesa, praktikoje iš esmės nėra jokių baudos mokėjimui naudojamų lėšų kontrolės mechanizmų ir baudos mokėjimo nepriėmimo situacija net nėra įmanoma.

kuriose sprendžiama dilema tarp užstato taikymo ir griežtų laisvę ribojančių priemonių, pvz., suėmimo. Ar būtų pagrįsta įtariamąjį, kuriam, vertinant bylos aplinkybes, galėtų būti paskirtas užstatas (tačiau taikyti vien švelnesnes kardomasias priemones neatrodo pakankama), suimti ar palikti suimtą ar jam pritaikyti intensyvią priežiūrą, remiantis nediskriminacijos argumentu, siekiant, kad ir lėšų užstatui turintys, ir jų neturintys įtariamieji būtų traktuojami vienodai ir patirtų lygiai tokias pačias pasekmes? Arba suimti asmenį atsižvelgiant į tai, kad jo užstatui siūlomų lėšų kilmė yra įtartina? Akivaizdu, kad, renkantis iš dviejų blogybių, nepriekaištingo sprendimo negali būti. Nebent būtų įmanomas trečias kelias, šiuo atveju – kitos kardomosios priemonės, kurios vėlgi turi savų trūkumų. Kita vertus, manytina, kad bene reikšmingiausias argumentas tokioje dilemoje vis dėlto būtų suėmimo taikymo tik kaip kraštutinės priemonės principas.

II. BAUDOS SUMOKĖJIMO UŽTIKRINIMO UŽSTATU PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Kaip minėta, vienas iš užstato taikymo praktinių privalumų yra galimybė užstatu užtikrinti už nusikalstamą veiką paskirtos baudos sumokėjimą. Užstatu užtikrinti baudos sumokėjimą būtų galima dviem būdais – arba paliekant šią kardomąją priemonę iki nuosprendžio, kuriuo paskirta bauda, įvykdymo, arba po nuosprendžio įsiteisėjimo nukreipiant užstatui įmokėtas lėšas baudai apmokėti. Ko gero, galima drąsiai teigti, kad baudos įvykdymo užtikrinimas užstatu yra pranašesnis nei BK 47 straipsnio 7 ir 8 dalyse numatytomis priemonėmis – galimybe keisti baudą (priklausomai nuo baudos nesumokėjimo priežasčių) viešųjų darbų arba arešto bausmė. Pastaroji priemonė kai kuriais atvejais gal ir turi išpėjamąjį poveikį, skatinantį susimokėti baudą, bet, šiam poveikiui nedavus rezultato, baudos pakeitimas areštu ir šios bausmės vykdymas, ypač kai nuteistasis yra užsienio valstybės pilietis (o ypač jei yra ne Europos Sąjungos pilietis), nėra labai perspektyvus ir kainuoja daug papildomų organizacinių darbo, laiko ir kitokių resursų, nekalbant apie tai, kad esminis tikslas – kad bauda būtų sumokėta, taip ir lieka neįvykdytas, o nuteistajam tenka patirti įkalinimą, kuris, be to, gali jam turėti rimtų socialinių padarinių.

Pirmasis minėtas būdas – užstato taikymas iki visiško baudos įvykdymo – buvo ir lieka probleminis norminiu požiūriu. Jis iš esmės nėra numatytas galiojančiame baudžiamojo proceso kodekse, nors 2013 metų spalio 10 d. pakeitimais buvo siekta įteisinti šį būdą. Iki 2013 metų spalio 10 dienos pakeitimų BPK galimybės užstatu užtikrinti baudos įvykdymą visiškai nenumatė. Nors bendra BPK 119 straipsnio nuostata skelbė, kad „kardomosios priemonės gali būti skiriamos siekiant užtikrinti <...> nuosprendžio įvykdymą“, BPK 133 straipsnio 6 dalyje buvo įtvirtinta speciali norma, kad įsiteisėjus apkaltinamajam nuosprendžiui (o ne įvykdžius nuosprendį) užstatas

privalėjo būti grąžintas užstato davėjui. Taip pat BPK 421 straipsnyje buvo nustatyta, kad priimant baudžiamąjį įsakymą turi būti sprendžiama dėl kardomosios priemonės kaltinamajam *iki įsiteisės baudžiamasis įsakymas* (teksto pasvirimas – aut.). Esant tokiam reguliavimui, užstatu negalėjo būti užtikrinamas baudos sumokėjimas, nes baudos mokėjimo pradžia būna vėlesnė nei nuosprendžio įsiteisėjimo momentas²³.

Nors teismų praktikoje buvo pragmatiškų mėginimų teikti pirmenybę bendrajai BPK 121 straipsnio nuostatai ir ja remiantis užtikrinti baudos sumokėjimą negrąžinant užstato jo davėjui po nuosprendžio įsiteisėjimo, Lietuvos apeliacinis teismas tokiai praktikai nepritarė ir pirmenybę suteikė BPK 133 straipsnio 6 dalies specialiajai normai. Viename savo sprendimų Apeliacinis teismas panaikino žemesnių teismų sprendimus taikyti užstatą iki teismo baudžiamojo įsakymo įvykdymo:

*„Pareiškėjas skunde pagrįstai nurodo, kad sutiko duoti užstatą tik iki bylos išnagrinėjimo teisme ir nuosprendžio įsiteisėjimo, todėl nėra nei jo sutikimo, nei teisinio pagrindo palikti paskirtą kardomąją priemonę – užstatą iki teismo baudžiamojo įsakymo įvykdymo.“*²⁴

Siekiant sudaryti teisinį pagrindą įgyvendinti BPK 119 straipsnio nuostatas ir užstatu užtikrinti baudos sumokėjimą, t. y. negrąžinti užstato jo davėjui iki baismės įvykdymo, minėtais BPK pakeitimais reguliavimas buvo pakoreguotas išbraukiant specialią nuostatą dėl užstato grąžinimo jo davėjui nuosprendžiui įsiteisėjus ir kodeksą papildant bendra BPK 139 straipsnio nuostata, kad kardomųjų priemonių taikymas pasibaigia (ir, remiantis 133 straipsnio 6 dalimi, užstatas grąžinamas jo davėjui) pradėjus vykdyti nuosprendį²⁵. Toks pakeitimas leistų įgyvendinti juo siektus tikslus (užstatu užtikrinti baudos sumokėjimą), jei nuosprendžio, kuriuo paskirta bauda, vykdymo pradžia ir baudos sumokėjimas būtų tapatūs dalykai. Taip yra tuomet, kai asmuo vienu mokėjimu sumoka visą paskirtą baudą. Jeigu baudos mokėjimas yra išdėstomas dalimis, nuosprendžio vykdymo pradžios momentu sumokama tik pirmoji įmoka. Tačiau pagal galiojančią BPK redakciją, po šio momento užstato davėjui turėtų būti grąžinamas užstatas ir tolimesnis baudos vykdymas šia kardomąja priemone jau negalėtų būti užtikrinamas. Aptariamu požiūriu problemiška ir tokia situacija, kai bauda nėra mokama savanoriškai, o

²³ BPK 352 straipsnio 1 dalis numato, kad nuosprendį paskelbęs teismas <...> nustato terminą, per kurį turi būti savanoriškai sumokėta bauda. Bausmių vykdymo kodekso 22 straipsnio 2 dalis numato, kad nuosprendį paskelbęs teismas išaiškina nuteistajam, kad jis privalo sumokėti baudą į teritorinės mokesčių inspekcijos sąskaitą per du mėnesius nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos ar per kitą teismo nustatytą laikotarpį.

²⁴ Lietuvos apeliacinio teismo byla Nr. 1N-31/2013.

²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 133, 139, 307, 421 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 2013-10-17, Nr. 109-5365.

vykdoma priverstinai. Priverstinio baudos vykdymo pradžia laikomas momentas, kai antstolio įstaiga gauna teismo išduotą vykdomąjį raštą²⁶. Tai yra momentas, kai pagal galiojantį BPK užstatas turi būti grąžinamas užstato davėjui. Ir vėlgi BPK 119 straipsnyje keliami tikslai nėra pasiekiami, baudos įvykdymas lieka be efektyvios apsaugos kardomąja priemone.

Tiesa, Apeliacinio teismo praktikoje galima aptikti kitokią teisinio reguliavimo interpretaciją, pagal kurią nuosprendžio vykdymo pradžia yra sutapatinama su nuosprendžio įvykdymu (t. y. pabaiga). Šįkart jau Apeliacinis teismas užėmė labai pragmatinę poziciją, kuri, šio straipsnio autoriaus nuomone, neatitiko įstatymo nuostatų.

Byloje Nr. 1N-120/2014 buvo nustatyta, kad Kauno apygardos teismo baudžiamuoju įsakymu M. D. pripažintas kaltu pagal BK 199 straipsnio 1 dalį, 22 straipsnio 1 dalį ir 199² straipsnio 1 dalį bei nubaustas 231 MGL (30 030 Lt) dydžio bauda. Teismo baudžiamuoju įsakymu nuspręsta, jog, jam įsiteisėjus ir M. D. gera valia *įvykdžius paskirtą bausmę*, kardomoji priemonė – 30 000 Lt užstatas bus panaikinta ir užstatas grąžintas jo davėjai O. K. Gera valia neįvykdžius teismo baudžiamuoju įsakymu paskirtos baudos, proceso išlaidų ir konfiskuotino turto vertę atitinkančios pinigų sumos išieškojimas bus nukreiptas į užstatą.

Tas pats teismas praėjus kiek mažiau nei dviem mėnesiams po baudžiamojo įsakymo priėmimo nutartimi tenkino nuteistojo M. D. prašymą ir išdėstė baudžiamuoju įsakymu jam paskirtą baudą sumokėti per dvejus metus, kiekvieną mėnesį sumokant po 1 251,25 Lt.

Nuteistajam sumokėjus pirmąją įmoką, užstato davėja kreipėsi į baudžiamąjį įsakymą priėmusį teismą dėl užstato grąžinimo. Kauno apygardos teismas atmetė skundą, motyvuodamas, kad, išdėscius baudos mokėjimą dviems metams, užstatas tapo teismo baudžiamojo įsakymo įvykdymo užtikrinimu BPK 119 straipsnio prasme. Nors teismo baudžiamasis įsakymas ir vėlesnė teismo nutartis išdėstyti M. D. paskirtos baudos mokėjimą yra įsiteisėję, be to, nuteistasis pateikė kvitą apie pirmą išdėstytos baudos mokėjimą, tačiau šios aplinkybės nesudaro pakankamo pagrindo konstatuoti, kad BPK 119 straipsnyje numatyti tikslai jau pasiekti, todėl naikinti nuteistajam paskirtą kardomąją priemonę netikslinga.

Apeliacinis teismas atmetė užstato davėjos skundą. Šis teismas, pasiremdamas BPK nuostatomis, išsamiai pagrindė, kad užstato grąžinimo momentas ne(be) siejamas su nuosprendžio įsiteisėjimo momentu, tačiau neanalizavo, ką reiškia reguliavimas, kuris reikalauja, kad *pradėjus vykdyti nuosprendį* (tai ir buvo padaryta aptariamojoje byloje) kardomosios priemonės būtų naikinamos ir užstatas grąžinamas jo davėjui. Teismas padarė išvadą, kad Kauno apygardos teismas, baudžiamuoju

²⁶ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2008, p. 413.

įsakymu palikdamas nuteistajam kardomąją priemonę – užstatą iki šio baudžiamojo įsakymo įvykdymo, nepažeidė BPK reikalavimų²⁷.

Tokia BPK nuostatų interpretacija, nors ir labai pragmatiška, manytina, prieštarauja įstatymo reikalavimams²⁸. O problema kyla iš, ko gero, nepakankamai apgalvoto minėto BPK pakeitimo, kuriuo kardomųjų priemonių panaikinimo momento reguliavimas nebuvo iki galo suderintas su vienu iš BPK 119 straipsnyje kardomosioms priemonėms keliamų tikslų – nuosprendžių įvykdymo užtikrinimo. Atskiros diskusijos vertas klausimas, kiek būtų pagrįsta taikyti kardomasias priemones iki kitų bausmių, ne baudos, įvykdymo pabaigos. Tačiau bent jau baudos užtikrinimo kardomosiomis priemonėmis klausimas, manytina, vertas specialaus suregulavimo, kuriuo būtų įtvirtinta, kad kardomoji priemonė užstatas grąžinamas tik įvykdžius baudos bausmę.

Kitas baudos sumokėjimo užstatu būdas – įsiteisėjus nuosprendžiui, užstato įskaitymas į mokėtiną baudą yra praktiniu požiūriu pats racionaliausias ir greičiausias baudos (jos dalies) padengimo būdas. Tačiau kartu jis kelia abejonių dėl jo pagrįstumo, kai užstatą sumoka tretieji asmenys.

BPK šio užstato panaudojimo būdo nenumato. BPK 133 straipsnio 6 dalis vienareikšmiškai teigia, kad, kardomąją priemonę – užstatą baigus taikyti, užstatas grąžinamas užstato davėjui. Teismo sprendimo įskaityti užstatą į mokėtiną baudą (kartais – ir į kitas teismo priteistas įmokas (konfiskuotino turto vertės, procesines išlaidas) pagrindas būna užstato davėjo rašytinis sutikimas, pvz.: „Užstato davėja E. P. prašė jos įneštą sumą – 6000 Eur, tuo atveju, jeigu teismas paskirs baudą, įskaityti į baudos dydį ir padengti kitas teismo paskirtas pinigines sumas (t. 1 b. l. 155, 156).“²⁹

Tokia praktika ypač paplitusi neteisėtose cigarečių apyvartos bylose, kuriose yra įtariami užsienio valstybių piliečiai – vairuotojai³⁰. Analizuotose bylose už vairuotojus užstatas (5 000, 6 000, 8 000 EUR) sumokėjo kiti asmenys. Pateiksiu konkretų pavyzdį iš vienos bylų:

Užstato davėjas A. S., apklaustas kaip liudytojas, parodė, kad jis yra Baltarusijos

²⁷ Lietuvos apeliacinio teismo sprendimas byloje Nr. 1N-120/2014.

²⁸ Pažymėtina, kad teismų praktika nėra nuosekli. Teko aptikti teismų sprendimų, kuriuose vis dar vadovaujama iki 2013 m. BPK pakeitimų suformuluota praktika ir, nuteistajam paskyrus baudą, nurodoma, kad užstatas grąžintinas užstato davėjui po nuosprendžio įsiteisėjimo, o ne pradėjus vykdyti nuosprendį, kaip tai numato galiojanti BPK redakcija. Pvz., Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu byloje Nr. 1-249-209/2016 buvo nurodyta Lenkijos piliečiui, vairavusiam vilkiką su nelegaliu cigarečių kroviniu ir nuteistam pagal BK 199 straipsnio bei 199² straipsnio 1 dalis, paskirtą kardomąją priemonę – 5 000 eurų užstatą iki nuosprendžio įsiteisėjimo palikti nepakeistą, o nuosprendžiui įsiteisėjus grąžinti užstato davėjui.

²⁹ Kauno apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-214-785/2017.

³⁰ Pvz., Vilniaus apylinkės teismo baudžiamosios bylos Nr. 1-183-898/2017, Nr. 1-249-209/2016.

Respublikos pilietis ir gyvena šioje šalyje. Jis yra A. A. S. individualios įmonės savininkas. Įmonė užsiima krovinių pervežimu. Jai priklauso vilkikas „Maz“ ir puspriekabė „Krone“. Su šiomis transporto priemonėmis kartais važinėja įmonėje dirbantis S. S. Kaip jam žinoma, 2017 m. sausio 23 d. Šalčininkų kelio poste minėtas vilkikas su puspriekabe, vairuojamas S. S., buvo sulaikytas su kontrabandinėmis cigaretėmis. Apie cigaretes jis nieko nežinojo. Mano, kad viską savo iniciatyva darė S. S. <...> Iš liudytojo A. S. pareiškimo matyti, kad jis yra sumokėjęs 8 000 eurų užstatą už S. S. ir neprieštaruoja, kad minėta suma būtų nukreipta nuosprendžio vykdymui (111 b. l.)³¹.

Galima būtų teigti, kad užstato davėjo sutikimas, kad užstatas būtų įskaitomas į mokėtiną baudą, tolygus BPK numatytos jo teisės, kad užstatas jam būtų gražintas, atsisakymui. Tad formaliai teisiškai problemos lyg ir nebūtų. Bet, kita vertus, trečiojo asmens savanoriškas užstato atsisakymas, t. y. nuostolių prisiėmimas už nuteistąjį, esant įstatyme nustatytai galimybei susigrąžinti užstato įmoką, gali kelti rimtų abejonių dėl atsisakymo savanoriškumo. Nesunku numanyti, tai pripažįsta ir patys prokurorai, kad toks užstato davėjo „geranoriškumas“ pasiekiamas šią sąlygą paskatinant galimybe greitai pabaigti procesą baudžiamojo įsakymo priėmimo tvarka, o galimą nesutikimą pristatant kaip lemsiantį ilgesnį tyrimą ir įtariamąjį suėmimo perspektyvą:

„Šitose [kontrabandos – aut. past.] bylose suėmimą gauti užsienio piliečiui, tuo pagrindu, kad jis bėgs, yra labai nesunku. Ypač kai tai yra Rusijos ir Baltarusijos piliečiai, ne ES. Prokuratūra neinicijuoja užstato pati niekada. Jeigu žmogaus nesiruošiama suimti, tai asmenys ir nekalba apie užstatą. Kai kalba pasisuka apie suėmimą, įtariamieji susiranda tyrėją ar prokurorą, dažnai telefonu, klausia, ar galima kalbėti apie užstatą.

Jei gynyba nesutinka, įtariamasis neprisiapažįsta, nesutinka įmokėti užstato, jo skirti baudai, tada kaltinimas gali pasirinkti tokį asmenį tiesiog laikyti suimtu. Jiems visiems yra naudinga prisipažinti, netgi samdant geriausius advokatus, jie iš karto eina į dialogą, nes tada tyrimas ir suėmimas trumpesni. <...> Jie suinteresuoti greičiau atgauti transporto priemonę ir išeiti į laisvę ir, matyt, toliau vykdyti verslą, kad padengtų šituos [dėl baudžiamojo proceso patirtus – aut. past.] nuostolius.“³²

Taigi, kai įtariamasis yra užsienietis iš tokių valstybių, su kuriomis teisinis bendradarbiavimas yra labai komplikuoatas, o nusikaltimas, kuriuo asmuo įtariamasis, yra sunkus (nors laisvės atėmimo bausmės perspektyva yra menka), prokuroro rankose atsiduria galingi svertai: negatyvus – galimybė gan pagrįstai reikalauti griežčiausių kardomųjų priemonių, ir pozityvus – sparčiai užbaigti procesą supaprastinta tvarka. Tokiais svertais „spustelti“ užstato davėją, kad šis ne tik įmokėtų reikalaujamo dydžio užstatą, bet ir atsisakytų įmokėtų pinigų sutikdamas užstatą įskaityti į baudą,

³¹ Vilniaus apylinkės teismo baudžiamosios bylos Nr. 1-183-898/2017.

³² Interviu P3.

nėra sunku. Ir nors akivaizdu, kad prokuroras tokiu atveju siekia vieno iš BPK 119 straipsnyje įtvirtintų tikslų (užtikrinti nuosprendžio įvykdymą), kurių pasiekti be minėtų svertų panaudojimo tikimybė maža, vis dėlto kyla klausimas, ar šiuo atveju tikslas pateisina priemones ir ar nėra pažeidžiama užstato davėjo teisė į nuosavybę (turint omenyje, kad galioja užstato davėjo lėšų teisėtumo prezumpcija)?

Prokurorui reikalauti (kelti sąlygą) apeliuojant į galimą įtariamąjį suėmimą ir ilgesnę proceso trukmę, kad trečiasis asmuo (jo „sutikimu“) patirtų didesnius teisių suvaržymus, nei numato BPK įtvirtintas užstato reguliavimas, manytina, yra neteisėta. Žinoma, nei BPK, nei BK nedraudžia (ir net nebūtų reikalingas tam leidimas) bet kuriam asmeniui laisva valia įsipareigoti sumokėti visą ar dalį baudos už įtariamąjį, jei ji būtų paskirta. Bet kelti tokios sąlygos ir su ja sieti tam tikrus procesinius suvaržymus prokuroras negali.

Pagal galiojantį reguliavimą baudos sumokėjimą prokuroras ar teismas gali užtikrinti tik minėtu pirmuoju būdu – taikydamas užstatą iki nuosprendžio, kuriuo paskiriama bauda, vykdymo pradžios. Šio reguliavimo trūkumas dalinio baudos sumokėjimo atveju jau buvo aptartas. Jeigu nuteistasis, kuriam paskirta bauda, išvyksta į savo šalį ir vengia mokėti baudą, tokiu atveju prokuroras galėtų pasiūlyti užstato davėjui leisti užstatą įskaityti į mokėtiną baudą. Ypač esant tokiam reguliavimui, kuris leistų užstatą taikyti iki nuosprendžio įvykdymo, užstato davėjui toks variantas galbūt nebūtų skausmingas (jo lėšos nuteistajam vengiant mokėti baudą šiaip ar taip būtų įšaldytos itin ilgam, neretu atveju net neribotam laikui). Tačiau šiuo atveju siūlymas leisti įskaityti užstatą į baudą neturėtų tokio ryškaus prievartinio elemento, susieto su galimais įtariamo asmens laisvės ribojimais, ir dėl to galėtų būti teisiškai vertinamas visiškai kitaip.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Kontinentinės Vakarų Europos valstybėse išsakoma vertybinė kritika užstatui dėl jo diskriminacinio pobūdžio turčinės padėties atžvilgiu tam tikrais atvejais yra pagrįsta, o būtent kai nėra galimybės skirti įtariamąjį turčinę padėtį atitinkančio užstato dydžio ir kai kitos švelnios kardomosios priemonės nėra pakankamos kardomųjų priemonių tikslams pasiekti. Taip pat išsakomi nuogastavimai, kad užstatas gali būti mokamas iš neteisėtai įgytų lėšų. Sutiktina su šia kritika, tačiau manytina, kad tai savaime nėra pakankamai svarus argumentas atsisakyti taikyti užstatą, kai šios kardomosios priemonės galimybė svarstoma kaip alternatyva itin įtariamąjį laisvę varžančioms priemonėms – suėmimui ar intensyviai priežiūrai. Asmens laisvės apsaugos principui šiuo atveju teiktinas prioritetas.

Galiojantis užstato taikymo reguliavimas nesudaro sąlygų efektyviai vykdyti nuosprendį, kuriuo paskirta bauda, kai ši vykdoma priverstinai ir kai baudos mo-

kėjimas yra išdėstomas per tam tikrą laikotarpį. Siūlytina baudžiamojo proceso įstatyme numatyti, kad užstatas jo davėjui yra grąžinamas įvykdžius nuosprendį, kuriuo paskirta bauda.

Paplitusi praktika iš užstato davėjo išreikalauti sutikimą, kad užstatas po nuosprendžio įsiteisėjimo būtų įskaitytas į paskirtą baudą, kaip svertus panaudojant galimą įtariamą suėmimą ir atsisakymą užbaigti procesą pagreitinta tvarka, nors yra labai efektyvi, bet nėra priimtina ir teisėta. Manytina, siūlymas užstato davėjui duoti sutikimą užstatą įskaityti į mokėtiną baudą leistinas tik įsiteisėjus nuosprendžiui. Teisinio reguliavimo pataisa, kad užstatas galėtų būti taikomas iki nuosprendžio, kuriuo paskirta bauda, įvykdymo, manytina, neretai padėtų pasiekti, kad paskirtoji bauda būtų sumokėta.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.
2. Baudžiamojo proceso kodekso 133, 139, 307, 421 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2013-10-17, Nr. 109-5365.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymas. Bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios, 2002-07-19, Nr. 73-3084.
4. Austrijos baudžiamojo proceso kodeksas // Strafprozeßordnung 1975 (StPO), StF: BGBl. Nr. 631/1975 (WV). Prieiga per internetą: <<https://www.jusline.at/gesetz/stpo>>.
5. EŽTT Didžiosios kolegijos 2010 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Mangouras prieš Ispaniją*, pareiškimo Nr. 12050/04.

II. Mokslinės publikacijos

6. *Bikelis S., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickėnienė I., Venckevičienė J.* Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinių ir kontrolės priemonių analizė. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2017.
7. *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2008.

III. Lietuvos Respublikos teismų praktika

8. Kauno apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-214-785/2017.
9. Vilniaus apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-183-898/2017.

10. Vilniaus apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-249-209/2016.
11. Lietuvos apeliacinio teismo byla Nr. 1N-120/2014.
12. Lietuvos apeliacinio teismo byla Nr. 1N-31/2013.

IV. Kiti šaltiniai

13. *Boone M., Jacobs P., Lindeman J.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Netherlands, tarpinė tyrimo ataskaita, Utrecht, 2016. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.
14. *Morgenstern Ch., Kromrey H.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Germany, tarpinė tyrimo ataskaita, Greifswald, 2016. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.
15. *Perry D., Rogan M.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Ireland, tarpinė tyrimo ataskaita, Dublin, 2016. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.
16. *Deblock M., Hovine M., Jonckheere A., Maes E.* DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultimo Ratio. 1st National report for Belgium, tarpinė tyrimo ataskaita, Brussels, 2016.
17. *Jonckheere A., Maes E.* Dilemmas of alternatives to pre-trial detention. Presentation, the final conference of the DETOUR Project, 2017.11.09, Vienna.
18. *Morgenstern Ch.* Pre-trial detention - European Dimensions. Presentation, the 4th workshop of the DETOUR project, 2017.06.29, Vienna.
19. Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (Forma 30-ITĮ)“. Prieiga per internetą: <<https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1>>.
20. *Aebi M. F., Tiago M. M., Burkhardt Ch.* Council of Europe Annual Penal Statistics SPACE I – Prison Populations Survey, 2015SPACE I (2015.5), University of Lausanne, Switzerland, 2017.
21. Ekspertinis interviu A1.
22. Ekspertinis interviu P3.

Dr. Skirmantas BIKELIS
Law Institute of Lithuania

FUNDAMENTAL AND PRACTICAL DILEMMAS IN REGULATION AND APPLICATION OF FINANCIAL BAIL IN CRIMINAL CASES

Summary

The article presents some findings from the research Project "Towards Detention as Ultima Ratio" (DETOUR), partially funded by the European Commission. It discusses the fundamental and practical dilemmas in regulation and application of financial bail in criminal cases. The results of the research have showed that dilemmas are universal at least in the Continental Europe.

In the first part of the article the author discusses why the financial bail has no tradition of implementation in the Continental Europe despite the fact that practitioners often appreciate it as promising measure. The critical fundamental arguments against financial bail are discussed. The author admits that the financial bail indeed carries discriminatory nature on the social basis in cases where there is no possibility to adjust the amount of bail to the amount that would be affordable to the defendant and at the same time application of other less severe measures is not deemed as reasonable. It is also likely that in some cases illicit income might be offered for a bail. But on the other hand it is nearly impossible to prove it in the course of the making decision to apply the bail. However, the author concludes, that in the cases where aforementioned arguments against a bail are challenged with the principle that detention should be used as ultima ratio measure, the latter principle should prevail.

In the second part the common practices in Lithuania to use the bail as the security for the payment of a fine are discussed. The author argues that present judicial practice to withhold bail money until the full payment of a fine is made has no ground in the law. The author suggests the amendments of the criminal procedure law that would make this option fully effective and legitimate. Furthermore common prosecution practice to force the provider of the bail to sign an agreement to give up the bail money for the recovery of a fine is challenged as illegitimate.